

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בירורי לשון

כא. סימני הקיצור וגו', וכו' ¹

משתי בחינות אפשר לדון על קיצורים אלו: מבחינה היסטורית ומבחינת שימוש במאות האחרונות ובימינו.

א. מבחינה היסטורית. נראה, שתחילה היו מצתיקי ספרות חז"ל ממעטים בקיצורי מובאות, ועל יד על יד קיצרו אתם והנהיגו את סימן הקיצור וג' (וגו', וגומ', וגומד). רוב רובן של המובאות המקוצרות האלו היו מן המקרא, וכשנודמן לקצר את לשון חז"ל, השתמשו באותו סימן, כמו שנמצא בכמה כתבי יד, והובאו דוגמאות מתוכם ב"לשוננו לעם" קפ"ח-קפ"ט. על דוגמאות אלו מן הראוי להוסיף דוגמה מכ"י עתיק ביותר, מן הספרא על פי כתבי יד רומי מנוקד ניקוד בבלי ². שם נמצא בעמוד [סד], שורה 7 "לשם מי שעשה וג'" (נדבה פרק יט, א, לויקרא ג, ט) במקום "לשם מי שעשה את העולם", כמו שנשנה בע' [ס] למטה (נדבה פרשה יד, א.

1, ראה לשוננו לעם, קונטרס קפ"ז, 115—120; קונט' קפ"ח—קפ"ט, 191—192; קצ"ד, 64.

2. תורת בהנים עפ"י ב"י רומי מנוקד, מהדורת פינקלשטיין, ניו יורק תשי"ז. לפי דברי המהדיר במבוא, ע' א, כה"י הוא מן המאה התשיעית או העשירית.

לדיקרא ג, ג) 3. כמה וגו' בקיצורי לשון חז"ל ישנן בדרשות הכפולות שבמכילתא מהדורת האראוויטץ ורבינ' בחילופי הגירסאות של המהדירים מתוך כ"י א (אוקספורד) או מתוך כ"י כ (מינכן) או מתוך שניהם ביחד, בעמודים 37 (לשמות יב, כב), 271 (כא, כ), 275 (כא, כב), 278 (כא, כו) ועוד. במאוחר כמדומה הונהג גם סימן הקיצור וכו' (וכולי, כו'), והשתמשו בו לראשונה גם לדברי חז"ל וגם למקראות. כך מוצאים אנו במשנה תורה להרמב"ם, הוצאת מוסד הרב קוק⁵, שימושי וגו', וכו' למקראות בערבוביא: בהלכות תשובה ז, ג—וגו'; ז, ה—וגו'; ז, ז—וכול' פעמיים, וכיוצא בהן הרבה, במכילתא לשמות שבחמישה חומשי תורה עם פירוש התורה והמצוה לר' מאיר ליבוש מלבי"ם⁶ יש הרבה וכו' בקיצורי מקראות, בוודאי לפי דפוס ישן עפ"י מקור (Vorlage) שבכ"י.

ב. מבחינת השימוש בדורות האחרונים ובזמננו. כבר בדפוס ראשון של תלמוד בבלי משנת ר"פ—רפ"ג, ויניציאה⁷,

3. וג' למקראות יש בכ"י זה הרבה: בעמוד סד, סה, קצו, שיא ועוד.
4. מכילתא דרבי ישמעאל מאת ח"ש האראוויטץ וי"א רבין, פרנקפורט ענ"מ, תרצ"א.

5. משנה תורה הוא היד החזקה לר' משה בן מימון ז"ל, מהדורה חדשה מצולמת מדפוס רומי ר"מ (1480) עם מבוא מאת הרב י"ל הכהן מימון, ירושלים תשט"ו.

6. בדפוס והוצאת ראם ווילנא, 1927.

7. לפי תלמוד בבלי, נדפס עפ"י ההוצאה הראשונה של דניאל בומברג עם חילופי גרסאות, מהדורת אליעזר גולדשמידט, 1897—1935.

מוצאים אנו את ההבחנה: וגו' — לקיצורי מקראות, וכו' — לקיצורי דברי חז"ל בעקיבות. ר' אליהו בחור מפרש את סימני הקיצורים האלה ב"תשבי" (דפוס ראשון, 1541—1542). בערך גמר הוא כותב: "נוהגין רז"ל בדבריהם⁸ כשמביאין פסוק ואינם משלימין אותו, כדי לקצר שלוש או ארבע תיבות כותבין וגומר, והוא פעל יוצא, רוצה לומר, הפסוק משלים דברו, וכאשר מביאין מאמר מדבריהם ואינם משלימין אותו כותבין וכו'". גם במילון הרומי לתלמוד ולספרות רבנית מאת בוקסטורף (דפוס ראשון 1639)⁹ מובאת הבחנה זו, ואף מילון לוי לתלמודים ומדרשים ומילון יאסטרוב אומרים, כי וגומר הוא סימן לקיצור מקראות. דבר זה מפורסם בין לומדי גמרא, וכן כותב הרב חיים הירשנזון בערך פסוק, פסוקים בחלק שמיני של "אוצר ישראל"¹⁰, ע' 273, ב: "הפסוק שמובא בספרות שלא במלואו נוהגין לכתוב אחריו וגומר או בקיצור וגו', כדי להבדילו ממאמר אחר המובא בקצור שכותבין אחריו.. וכו'".¹¹ מן הראוי לשמור גם היום על ההבחנה בין

8. בערך כולי הוא כותב: נוהגים המפרשים כשמביאין מאמר מדברי רז"ל ולא ישרימו אותו כותבין וכו'... כמו שנוהגין לכתוב וגומר על פסוק שלא ישרימו אותו.

9. J. Buxtorf, *Lexicon Chaldaicum et Rabbinicum*

10. אוצר ישראל, אנציקלופדיה... בעשרה כרכים, העורך י"ד אייזנשטיין, 1910—1913.

11. במדרש במדבר רבה פ"ב, ד (נשא ז, א) מוצאים אנו בדפוסים את שני הקיצורים ביחד: "א"ר אבא בר כהנא: כתיב ונועדתי לך שם וגו' וכו'". ומפרש הרז"ו: "מה שכתוב וגו' קאי (=מוסב) על

וגומר לבין וכולי, כשם שענייני לשון רבים אין אנו מחזירים ליושנם.

פירוש הסימן וגומר. — ראינו שר' אליהו בחור פירש וגומר כבינוני פועל. בוקסטורף המביא את פירוש זה אומר, שיש קוראים וגומר בפתח, ולפי דעתו אפשר שהמלה היא שם עצם סגולי, וגומר. ייתכן שקריאת האשכנזים, המטעימה בדרך כלל מלעיל והמבליעה את התנועה האחרונה שלאחר ההטעמה והוגה אותה בתנועת מלמול, הטעתה את בוקסטורף, ושמא גם הביטוי הלאטיני *et cetera* (etc.) השפיע. ברם אין להטיל ספק בכך, שהמלה הוא בינוני פועל. ושמא איננו פועל יוצא „וגומר הקורא את הפסוק“, אלא פועל עומד: וגומר = וגמר הפסוק. גמר כפועל עומד¹² נמצא במקרא: כי גמר חסיד, כי פסו אמונים מבני אדם (תהלים יב, ב); בלשון חכמים: שערך וצפרניו שלא גמרו (יבמות פ ע"ב) ועוד; בפיוט: חזקו וגילו כי שוד גמר (אחות קטנה, ערבית לר"ה), והרבה ברש"י: מי לא אכלינו, הלכך לא גמרה סעודתם (ברכות מז ע"א) ועוד¹³.

סוף הפסוק, ומה שכתוב וכו' פי על סוף המאמר לקמן, קרוב לסוף הסימן.

12. ראה מילוני המקרא, מילון בן יהודה והיכל רש"י א, ע' רכ.
13. מכיון שהרבה מרצים ודוברי עברית משבשים וקוראים וכולו וכולו מלעיל ובשתי תנועות ו או וכולי וכולי מלעיל ובתנועת מלמול בלמד, אעיר שהמלה ארמית היא וְכָלִי, או וְכָלִיָּה בכינוי נסתר (= וכלו), בלמ"ד דגושה, והטעמתה מרע.